

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 341

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ
Η ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΜΝΗΜΕΙΑΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ
ΑΓΓΕΛΟΥ ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΙΖΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

7 ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΛΙΝΑ ΜΕΝΔΩΝΗ

10 ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Σ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ

11 ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ANNA ΜΠΕΝΑΚΗ-ΨΑΡΟΥΔΑ

ΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑ

15 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΟΥΣΕΙΑΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

23 «Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΜΟΡΦΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ». ΜΙΑ ΟΜΙΛΙΑ ΠΟΥ ΔΕΝ ΕΓΙΝΕ
ΝΤΟΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

35 ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΛΤΣΑΣ

46 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ - ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑ
ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΙΖΟΣ

ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ – ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

53 ΑΝΔΡΙΑΝΤΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΝ 4ο ΚΑΙ ΤΟΝ 3ο ΑΙΩΝΑ Π.Χ.
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΒΟΥΤΥΡΑΣ

65 ΣΟΦΙΑΣ ΙΝΔΑΛΜΑΤΑ. ΤΟ ΑΛΓΟΣ ΤΩΝ ΕΡΕΙΠΙΩΝ ΩΣ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟ
ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΛΑΝΤΖΟΣ

ΑΝΑΔΕΙΞΗ - ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

75 ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΪΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΤΟΥΣ ΣΤΟΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΙΣΤΟ
ΤΑΣΟΣ ΤΑΝΟΥΛΑΣ

91 ΟΡΙΑ ΣΤΗΝ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ, ΤΗΝ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ, ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΚΑΙ
ΤΗΝ ΑΝΑΚΑΤΑΣΚΕΥΗ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΑΜΥΚΛΑΙΟΥ
ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΟΡΡΕΣ

121 ΜΙΑ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΕΝΑ ΑΓΝΩΣΤΟ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΟΥ ΘΡΟΝΟΥ ΤΟΥ ΑΜΥΚΛΑΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΑ
ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΠΙΛΗΣ, ΜΑΡΙΑ ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

137 «ΤΟ *PIUM DESIDERIUM* ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΩΝ» Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΗΣ *ΚΑΕΙΣΗΣ ΑΓΟΡΑΣ*,
Η ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΚΥΡΙΑΚΟΥ
ΠΙΤΤΑΚΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΟΥΡΛΑΣ

- 149 ΑΡΧΑΙΑ ΜΕΣΣΗΝΗ. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
ΠΕΤΡΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ
- 161 ΤΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΣΙΚΥΩΝΑ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΤΗΣ ΧΩΡΟΥ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΩΛΟΣ
- 171 ΑΣΥΜΜΕΤΡΟ Ή ΣΥΜΜΕΤΡΟ; Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΗΣ ΣΤΕΓΗΣ ΣΤΗΝ ΚΑΚΟΠΕΤΡΙΑ
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ
- 183 ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΣΚΑΦΗ... ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΡ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

- 201 ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΑΓΑΘΩΝ:
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ
ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΙΖΟΣ
- 220 ΜΕΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΚΑΤΑΠΟΤΗ

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑ

- 236 Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1970-2020.
ΜΙΑ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΜΕΓΕΘΩΝ
ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ ΓΚΑΖΗ
- 253 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑ: ΜΙΑ ΕΞΕΛΙΣΣΟΜΕΝΗ ΚΑΙ ΑΜΟΙΒΑΙΑ
ΕΠΗΡΕΑΖΟΜΕΝΗ ΣΧΕΣΗ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΜΠΟΥΝΙΑ
- 263 Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΙΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΓΙΑ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ
ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΝΩΡΙΣΗΣ ΤΟΥΣ
ΑΣΠΑΣΙΑ ΛΟΥΒΗ-ΚΙΖΗ
- 273 ΕΚΘΕΤΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΛΟΓΟ. ΕΠΑΝΕΚΘΕΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΟ
ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΗ ΔΙΕΤΙΑ 2014-2015
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΘΕΜΟΣ
- 287 ΜΟΥΣΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ: ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ ΚΑΙ
ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΕΣ ΕΝΟΣ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΚΠΝΟΗ ΤΟΥ 20ού ΑΙ.
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥΡΤΑ
- 303 THE NEW PERGAMON MUSEUM IN 2030 + X. A LOOK AHEAD -
IN HISTORICAL PERSPECTIVE
ANDREAS SCHOLL
- 315 ΣΥΝΟΨΗ
ΑΓΓΕΛΟΣ ΖΑΡΚΑΔΑΣ
- 320 ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΑΓΓΕΛΟΥ ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑ

ΑΣΥΜΜΕΤΡΟ Ή ΣΥΜΜΕΤΡΟ; Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΗΣ ΣΤΕΓΗΣ ΣΤΗΝ ΚΑΚΟΠΕΤΡΙΑ

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων ἐ.π., Διευθυντὴς Ἰδρύματος «Ἀναστάσιος Γ. Λεβέντης»

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ὁ Ἅγιος Νικόλαος τῆς Στέγης, ἐγγεγραμμένος σταυροειδῆς μὲ τροῦλλο βυζαντινὸς ναὸς τοῦ 11ου αἰώνα, παρουσιάζει ἔντονες ἀλλὰ ἀδιόρατες ἐκ πρώτης ὄψεως κατασκευαστικές ἀσύμμετρίες, οἱ ὁποῖες δὲν προκαλοῦν στατικὰ προβλήματα καὶ ὅταν γίνουν ἀντιληπτές δὲν προκαλοῦν ταραχή. Ὁ συσχετισμὸς μὲ τὶς τοιχογραφίες καὶ τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα δείχνει ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ κατασκευαστικὴς κακοτεχνίας ἀλλὰ γιὰ ἠθελημένη πρόθεση καὶ διάθεση τοῦ κτήτορα γιὰ «ἀσύμμετρη συμμετρία». Περὶ τίνος πρόκειται;

Εἶναι τιμὴ μου νὰ ὁμολογῶ σήμερα περὶ σύμμετρου καὶ ἀσύμμετρου στὴ μνήμη τοῦ Ἁγγελοῦ Δεληβορριά, πού ὅπως ὅλοι γνωρίζουμε τὸν ἀπασχολοῦσαν σοβαρὰ στὴ ζωὴ καὶ στὴν τέχνη.

Μεταφέρομαι, λοιπόν, χάριν τοῦ θέματος, στὴν κοιλάδα τῆς Σολέας τῆς νήσου Κύπρου, λίγα χιλιόμετρα πάνω ἀπὸ τὴν Κακοπετριά, στὶς βραχώδεις ὀρμές τοῦ Κλάριου (σήμερα Καρκώτη) ποταμοῦ, ὅπου, σὲ φυσικὸ πλάτωμα, διατηρεῖται ὁ βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Στέγης τοῦ 11ου αἰ. Ἔως τὸν 19ο αἰ. λειτουργοῦσε ὡς καθολικὸ μονῆς (εἰκ. 1)¹.

Ὁ ναὸς δίνει ἐντύπωση βαρεῖας τετράπλευρης κατασκευῆς μὲ κυρίαρχη τὴν ἐπικλινῆ μὲ ἐπίπεδα ἀγκιστρωτὰ κε-

ραμίδια στέγη, κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία κρύβεται κομψὸς ὁ μεσοβυζαντινὸς τροῦλλος. Ἐξωτερικὰ τίποτα δὲν μαρτυρεῖ τὸν σταυροειδῆ ἐγγεγραμμένο ναό, κωνσταντινοπολίτικης καταγωγῆς. Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς αὐτὸς τύπος, ἰδιαίτερα στὴν πρακτικότερη συνεπτυγμένη μορφή, ὑπῆρξε δημοφιλῆς καὶ διάσπαρτος στὴ βυζαντινὴ Κύπρο, ὡς συνάδων, λόγῳ τῶν ἀνθρωποκεντρικῶν ἀναλογιῶν του, μὲ τὸ μικροτοπίο τῆς καὶ τὴν ψυχροσύνθεσή της, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς γοτθικοὺς ναοὺς πού ἐγκαταστάθηκαν ἀποκλειστικὰ στὰ ἀστικά κέντρα (Ἁγία Σοφία Λευκωσίας, Ἅγιος Νικόλαος Ἀμμοχώστου καὶ ἄλλοῦ).

Πλησιάζοντας τὸν ναό καὶ εἰσερχόμενοι σὲ αὐτὸν ἐκπλήσσει, ὅσους ἀρέσκο-

¹ Στυλιανῶ – Στυλιανῶ 1946, 95–196. Εὐχαριστῶ τὸν Μακαριώτατο Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου κ. Χρυσόστομο Β΄ γιὰ τὴν ἄδεια μελέτης τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Στέγης. Εὐχαριστῶ τὸν κ. Ἀθανάσιο Παπαγεωργίου γιὰ τὴν ἄδεια ἀναδημοσίευσης τοῦ σχεδίου 2 καὶ τὴ Διευθύντρια τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων Κύπρου δρ Μαρίνα Σολομίδου-Ἰερωνυμίδου γιὰ τὴν ἄδεια φωτογράφησης τοῦ μνημείου καὶ δημοσίευσης τῶν φωτογραφιῶν, δημοσίευσης τῶν σχεδίων 4, 5, 10 καὶ τῶν φωτογραφιῶν 11 καὶ 12 ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων.

2. Κάτοψη (Αθ. Παπαγεωργίου)

3. Νότια κεραία (φωτ. συγγρ.)

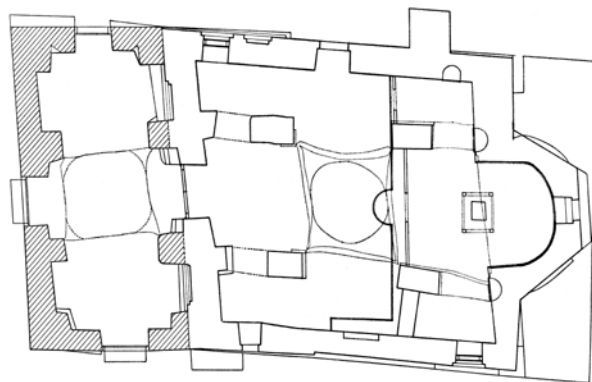
νται να παρατηρούν, ή κυρίαρχη, παρά την ογκώδη εμφάνιση, ασυμμετρία².

Άς δοῦμε τὰ πράγματα ἀπὸ κοντά:

Στὴν κάτοψη (εἰκ. 2), χωρὶς τὸν νάρθηκα: Οἱ τέσσερις πλευρὲς σχηματίζουν στρεβλὸ τὸ τετράπλευρο. Ὁ ἄξονας τῆς δυτικῆς εἰσόδου δὲν συμπίπτει μὲ τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ οὔτε μὲ τὸν ἄξονα τῆς ἀψίδας. Οἱ πεσοὶ δὲν εἶναι παράλληλοι, ἀνοίγουν μπροστὰ στὸ βαθὺ ἱερὸ βῆμα. Τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα εἶναι ἀνόμοια καὶ παράγωγα.

Στὴν ἀνωδομή (εἰκ. 4 καὶ 5). Τὰ δύο παράθυρα, βόρειο καὶ νότιο, δὲν εἶναι κατέναντι οὔτε κἂν σὲ παράλληλους ἄξονες, φέρνουν ὅμως μέσα, καὶ βγάζουν τὶς νύχτες φῶς. Οἱ καμάρες τῶν κεραιῶν ἀπέχουν ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι ἡμικυλινδρικές, οἱ κορυφές τους δὲν εἶναι ὀριζόντιες, οἱ ἄξονές τους λοξοδρομοῦν στὶς μεταξύ τους συναρτήσεις. Ἀμφιβάλλω ἐὰν γιὰ τὴν κατασκευὴ τους χρησιμοποιήθηκαν ξυλότυποι. Στὴ δυτικὴ μάλιστα καὶ ἀνατολικὴ κεραία, ἐπειδὴ οἱ καμάρες εἶναι κατὰ τι πλατύτερες, σχηματίζονται στὴν ἀπόληξη τῶν πλάγιων τοίχων ἐσωτερικὸι αὐχένες. Τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα στεγάζονται μὲ ἡμικύλινδρους πλὴν τοῦ ΝΔ πού στεγάζεται μὲ ἡμικύλινδρο μπροστὰ καὶ ρηχὸ ἀκανόνιστο θόλο πίσω. Τὸ τεταρτοσφαῖριο τῆς κόγχης φλερτάρει μὲ τὸ ἐπίπεδο. Ὁ τοῖχος τῆς ἀψίδας δὲν εἶναι κατακόρυφος. Τὸ τοξωτὸ ἀνοιγμα ἀπὸ τὸ ἱερὸ βῆμα πρὸς τὸ ΝΑ κελλὶ τοῦ κτήτορα κλίνει ἐλαφρῶς πρὸς Ἀνατολάς. Γενικά, οἱ πεσοὶ πού κρατοῦν

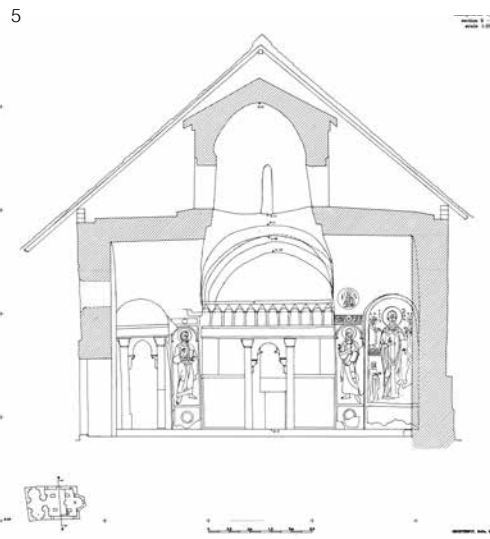
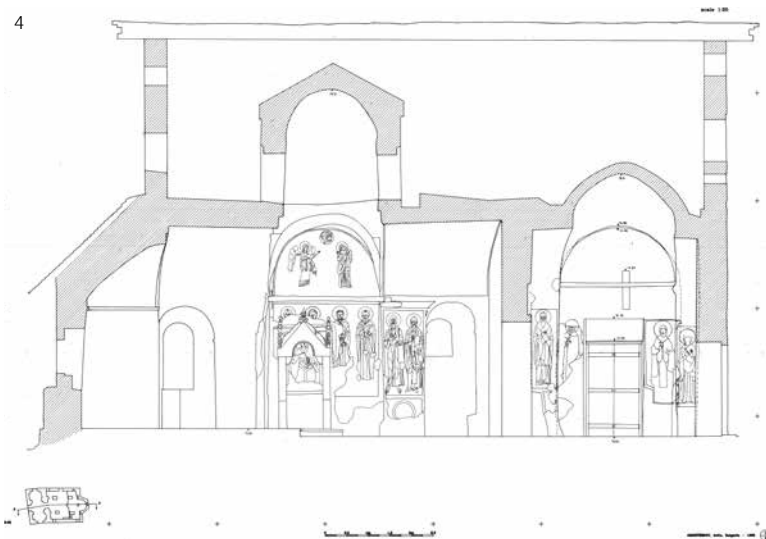
2

3

² Στυλιανοῦ – Στυλιανοῦ 1946, 101: «ἀφελῶς ἀσύμμετρο»· Φιλίππου 2013, 297–298: «Ἡ κάτοψη εἶναι ἀσύμμετρη ... ἀκανόνιστη καὶ παραμορφωμένη, χωρὶς καμία ὀρθὴ γωνία». Στὴν ἀσυμμετρία, στὸ δημιουργικὸ «στραβό» τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Στέγης, ἀναφέρεται ἡ Πολίνα Ταμπακάκη (Ταμπακάκη 2019, 201–202).

- 4. Τομή κατά μήκος πρὸς Ν (Τμήμα Ἀρχαιοτήτων Κύπρου)
- 5. Τομή κατά πλάτος πρὸς Α (Τμήμα Ἀρχαιοτήτων Κύπρου)
- 6. Σφαιρικά τρίγωνα καὶ τροῦλλος (φωτ. συγγρ.)

τὸν τροῦλλο, ἀποφεύγουν νὰ εἶναι κατακόρυφοι καὶ παρασέρνουν τὰ μέτωπα τῶν καμαρῶν σὲ ταλάντωση (εἰκ. 3). Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι δὲν εἶναι ἰσοπαχεῖς. Στὸν τροῦλλο, τὰ σφαιρικά τρίγωνα εἶναι ἐπίπεδα, ἡ κορωνίδα κυματιστή, τὸ τύμπανο ἔπαυσε νὰ εἶναι κυλινδρικό καὶ

στενεύει πρὸς τὰ ἐπάνω, τὰ στενὰ παράθυρα κάπου παραποθετήθηκαν, καὶ ὁ θόλος χωρὶς τὴ συμμετρία τοῦ κύκλου καὶ τοῦ ἡμισφαιρίου δείχνει τὸν Παντοκράτορα (εἰκ. 6).
Τὸ ὅλο μοιάζει ὡσὰν ὁ οἰκοδόμος κάπου εἶχε ἀφήσει τὸ ἀλφάδι καὶ τὸν διαβή-

τη, και στον πόθο της ανέγερσης έφτιαξε με τα χέρια τον ναό σαν από πλαστελίνη, όπως ο κεραμέας αφήνει τον τροχό και στήνει τα σκεύη χειροποίητα. Έάν δέν σωζόταν τὸ κτίσμα, ἴσως θεωρούσαμε τὰ σχέδια κακή ἀποτύπωση ἀπρόσεκτου σχεδιαστή.

Βέβαια, ἡ ἀσυμμετρία δέν εἶναι ἀσυνήθης στή βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική³, στήν περίπτωση ὅμως τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Στέγης παύει νὰ εἶναι ἀπλή ἀδιαφορία γιὰ τὴ συμμετρία, ἀλλὰ φθάνει στὰ ὅρια τῆς στρέβλωσης, τόσο ἔντονης πού δέν τὴν δέχομαι ὡς ἀδεξιότητα ντόπιων μαστόρων, ὅπως ἔχει ὑποστηριχθεῖ⁴. Ἐξάλλου θεωρῶ περιέργο, ἂν ὄχι ἀδύνατο, μαστόρια ἀπὸ τὴν Κακοπετριά νὰ διέθεταν στὸν 11ο αἰ. τὰ μόνα στήν Κύπρο φιαλοστόμια, νὰ γνώριζαν τὴν χρῆση τους καὶ νὰ τὰ τοποθέτησαν σωστά, στὸ τόξο τῆς δυτικῆς εἰσόδου καὶ στὰ τοξύλια καὶ στή στεφάνη τοῦ τρούλλου⁵.

Ὡστόσο, παρὰ τὶς ἀσυμμετρίες καὶ τὶς στρεβλώσεις, ὁ ναὸς δέν ἔχει χάσει τὴν ἰσορροπία του. Δέν ὑπάρχουν κἄν ρωγμές. Ἐάν δέν εἶχε σταθερὰ σημεῖα στήριξης καὶ στέρεα γεωμετρία, θὰ εἶχε καταρρεύσει πρὸ πολλοῦ. Μοῦ δημιουργεῖται ἡ αἴσθησις ὅτι ἡ στρέβλωση τῆς φόρμας εἶναι ἠθελημένη, γι' αὐτὸ καὶ ἀκίνδυνη.

Πρῶτο χαρακτηριστικὸ τῆς ἀσυμμετρίας στὸν Ἅγιο Νικόλαο τῆς Στέγης εἶναι ὅτι δέν εἶναι ὀρατὴ, δέν ἐνοχλεῖ, δέν προκαλεῖ ταραχὴ στὸν εἰσερχόμενον καὶ γίνεται ἀντιληπτὴ μόνον ὅταν προχωρή-

σει κανεὶς ἀπὸ τὸ στάδιο τῆς ἐντύπωσης στὸ στάδιο τῆς περιγραφῆς. Στὴν πρώτη ἐντύπωση παρασύρει καὶ τὸ κατάγραφο τοῦ ναοῦ μὲ τοιχογραφίες διαφόρων ἐποχῶν ἀπὸ τὸν 11ο ἕως τὸν 17ο αἰ., πού δέν ἀφήνουν τὸ μάτι νὰ σταματᾷ σὲ κατασκευαστικὲς φόρμες.

Κάτι ἀνάλογο, πού ἀνατρέπει τὴν τάξη τῆς συμμετρίας, βλέπουμε στὸ παλαιότερο στρώμα τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ 11ου αἰ. Ὁ φωτοστέφανος τοῦ ἁγίου Θελαλαίου (εἰκ. 8) ἐπεκτείνεται στὸν κτιστὸ κοσμήτη ἐπειδὴ εἶναι φῶς· στὸ ξύλινο ὅμως πλαίσιο τῆς εἰκόνας του γιατί; Στὴ νότια πλευρὰ τῆς δυτικῆς κεραίας, στὴ γένεση τῆς καμάρας, σχηματίζεται, ὅπως ἐξηγήσαμε πρὸ πάνω, αὐχένιας, πού θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ἐκληφθεῖ καὶ ὡς ἀσχημάτιστος κοσμήτης (εἰκ. 7). Ὁ ἀγιογράφος ὄχι μόνον ἀδιαφόρησε γιὰ τὴν κατασκευαστικὴ ἀσυμμετρία, ὄχι μόνον τὴν ἄφησε ὡς ἔχει, ἀλλὰ προσάρμοσε σὲ αὐτὴ τὶς ἀναλογίες τῶν μορφῶν πού ζωγράφισε ὥστε νὰ φαίνονται σύμμετρες καὶ βάφοντας ὅλη τὴν ἐπιφάνεια στὸ πράσινο γεῶδες ἐξαφάνισε τὸν αὐχένα!

Ἡ Μεταμόρφωση καὶ ἡ Ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου ἀπεικονίζονται δίπλα δίπλα στὸ ἴδιο πλαίσιο μὲ κοινὸ τὸ φόντο, ὡσὰν νὰ καταργοῦνται ὄχι μόνον οἱ χρονικὲς ἀλλὰ καὶ οἱ τοπικὲς ἀποστάσεις καθὼς οἱ μαθητὲς τοῦ Χριστοῦ, πού προσέρχονται συζητώντας τὴν Ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου, βγαίνουν πίσω ἀπὸ τὸ ὄρος τῆς Μεταμορφώσεως. Τὸ εἰκαστικὸ τρῦκ ἐνοποίησης τῶν δύο χρονικὰ δια-

³ Χαρακτηρίζεται ὡς «γραφικὴ ἐλευθερία», πού ἀντικατοπτρίζει τὶς ἀτέλειες τῆς τεχνικῆς (Βοκοτόπουλος 1992, 201) ἢ «γραφικὴ ἀκανονιστία», πού ἀναιρεῖ τὴ σωστὴ γεωμετρικὴ χάραξη (Μπούρας – Μπούρα 2002, 382. 432). Καὶ οἱ δύο χαρακτηρισμοὶ ἀντλοῦν ἀπὸ τὴ «γραφικότητα τῆς μορφῆς» τοῦ Π. Μιχαηλῆ (Μιχαηλῆς 1990, 73).

⁴ Stylianos – Stylianos 1997, 54: «A certain amount of lopsidedness and roughness in the construction of the vaults suggest that the local masons were not fully competent». Φιλίππου 2013, 298: «οἱ τεχνίτες δέν ἤξεραν νὰ γωνιάζον».

⁵ Parageorghiou 1985, 327–328.

7

7. Μεταμόρφωσις και Ανάστασις του Λαζάρου στη νότια πλευρά της δυτικής καμάρας (φωτ. συγγρ.)

8. Ο άγιος Θαλέλαιος (φωτ. συγγρ.)

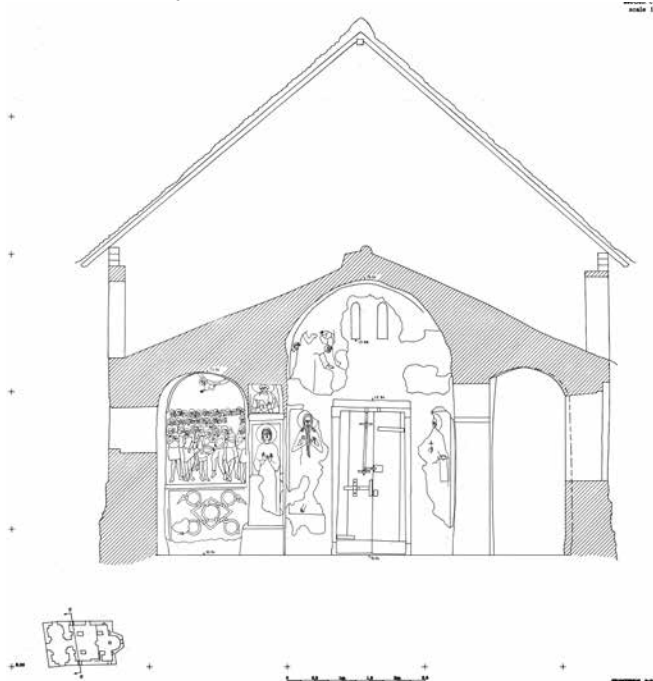
9. Δυτική καμάρα (φωτ. συγγρ.)

8

9

φορετικῶν σκηνῶν κάνει σύμμετρη τὴν ἀσύμμετρη ροὴ τῆς ἀφήγησης.

Ἐντύπωση μοῦ προκαλοῦν καὶ οἱ ἅγιοι ποὺ παρίστανται ὀλόγυρα. Παρὰ τὰ ἔντονα περιγράμματα τῶν προσώπων, ποὺ ταιριάζουν σὲ καρτούν, εἶναι ἀπροκάλυπτοι στὰ χαρακτηριστικά τους καὶ κυρίως καλοχτενισμένοι, ἀκόμη καὶ οἱ ἀσπρομάλληδες, δείχνοντας ἀνωτερότητα καὶ εὐγένεια συμπεριφορᾶς καθὼς παρακολουθοῦν τὰ ἀσύμμετρα, ὅπως τὴν ταινία στὴν κορυφῆ τῆς δυτικῆς καμάρας, ποὺ χωρίζει τὶς δύο παραστάσεις, νὰ μὴν ἀκολουθεῖ τὸν ἄξονά της, λὲς καὶ ὁ ἅγιος γράφος ἦταν συνεννοημένος μὲ τὸν μαῖστορα νὰ ἐπιτείνει μὲ τὶς ζωγραφιὲς τὴν ἀσύμμετρία τῆς κατασκευῆς (εἰκ. 9).

Διαγνώσκω δηλαδὴ καὶ στὴν κατασκευὴ καὶ στὴν τοιχογράφηση μιὰ ἀντι-

παραβολή, χωρὶς ἀνατροπὲς βέβαια, τῆς συνέπειας πρὸς τὴν ἀσυνέπεια, τῆς συμμετρίας πρὸς τὴν ἀσύμμετρία. Τῆ στάση αὐτὴ τοῦ ζῆν στὸ «ἀνάμεσα» πρὸ τοῦ μαρτυρίου, ὅπως εἰκονίζεται στὴν Εἴσοδο εἰς Ἱερουσαλήμ⁶, ἀνάγω στὴν ἐπιθυμία καὶ βούληση τοῦ κτήτορα νὰ ἐγκαταβιώσει στὴ μοναξιά ἐντὸς κελύφους ὅπως ὁ ἴδιος τὸ κατασκεύασε.

Δὲν εἶναι μόνον αὐτό. Ἐκατὸ χρόνια ἀργότερα, στὸν 12ο αἰ., ὅταν προέκυψε θέμα προσθήκης νάρθηκα (εἰκ. 1) βλέπουμε νὰ ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἴδια ἀσύμμετρία: τὰ τρία διαμερίσματα εἶναι ἀνόμοια καὶ ἀσύμμετρα⁷. Ἡ βάση τοῦ χαμηλοῦ τρουλλίσκου εἶναι τετράπλευρη μὲ ἀποστρογγυλεμένες γωνίες. Δηλαδή, ἡ ἀσύμμετρία δὲν διέπει μόνον τὰ τῆς ιδρύσεως τοῦ ναοῦ ὡς κάποια, μπορεῖ νὰ λέγαμε, ἰδιοτροπία τοῦ κτήτορα, ἀλλὰ διατηρήθηκε ἐνεργῆ ἕκατὸ χρόνια ἀργότερα.

Στὴν ἴδια ἄνεση θὰ μπορούσα νὰ ἐντάξω καὶ ἄλλα ἀσύμμετρα στὸν Ἅγιο Νικόλαο τῆς Στέγης· τὴ δεσπόζουσα στέγη ποὺ ἀπὸ τὸν 13ο αἰ. ἔδωσε τὸ ἐπίθετο στὸν ναό⁸, καὶ στὸ ὄνομα τῆς προστασίας ἐξαφανίζει μὲ ἀδιαφορία τὸ ὑπάρχον. Θὰ μπορούσα νὰ ἐντάξω ἀκόμη καὶ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Πῆτερ Μεγκῶ νὰ διανοίξει τὸ 1956 ὄχι μόνον τὴ δυτικὴ εἴσοδο τοῦ νάρθηκα ἀποτοιχίζοντας τὴν τοιχογραφία τοῦ καβαλλάρη ἁγίου Γεωργίου, ἀλλὰ καὶ παράθυρο στὸ σκοτεινὸ κελλὶ τοῦ κτήτορα, ἐπειδὴ ἤθελε νὰ αὐξήσει τὸν φυσικὸ φωτισμὸ σὲ ναὸ ποὺ ἀδιαφοροῦσε γιὰ τὸ πολὺ φῶς⁹. Ἀσύμμετροι καὶ οἱ συντηρητὲς ἐπειδὴ ἄφησαν

⁶ Καλὴ φωτογραφία στὸ Stylianou – Stylianou 1997, 57 fig. 20.

⁷ Parageorghiou 1982, 445–446 fig. b (κάτοψη).

⁸ Στυλιανοῦ – Στυλιανοῦ 1946, 133: «...Μονὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Στέγης...», ἐπιτύμβια γραπτὴ ἐπιγραφή στὸν νάρθηκα.

⁹ Annual Report of the Department of Antiquities, Republic of Cyprus 1956, 11.

λευκές τις ἐπιφάνειες τῶν τοιχογραφιῶν ποὺ συμπλήρωσαν¹⁰.

Ποῖος λοιπὸν ὁ ἰδιόρρυθμος κτήτωρ; Ἀσφαλῶς κάποιος ἀνώνυμος ἐραστής τῆς μοναξιάς· κωνσταντινοπολίτης, νομίζω, ὅπως καὶ ἄλλοι σπουδαῖοι κτήτορες ναῶν τῆς Κύπρου στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ (1081–1118): ὁ Μανουὴλ Βουτουμίτης, μέγας δούξ μὲ δράση στὴν Κύπρο, Κιλικία καὶ Συρία, κτήτωρ τῆς Μονῆς Παναγίας τοῦ Κύκκου, ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλης, δύο φορές δούξ Κύπρου, κτήτωρ τῆς Μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου στὸν Κουτζοβέντη, ὁ Νικηφόρος Ὑσχύριος, μάγιστρος, κτήτωρ τῆς Μονῆς Παναγίας Φορβιώτισσας στὴν Ἀσίνο. Ὅλοι τους ἦλθαν ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα ἢ γνώριζαν τὰ φιλολογικὰ σαλόνια της μὲ τοὺς Ψελλοὺς καὶ τοὺς Δουκάδες. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ἐμβληματικὲς προσωπικότητες ποὺ ἐφάρμοσαν τὴ βυζαντινὴ ἐπεξεργασία τῆς μορφῆς σὲ ἕναν κόσμον, ὅπως ἡ Κύπρος, ὅπου κυριαρχοῦν τὰ δρώμενα. Ὁ κτήτωρ τοῦ Ἁγίου Νικολάου διαφέρει ἀπὸ τοὺς προηγούμενους ὡς πρὸς τὴν τόλμη ἐφαρμογῆς μιᾶς ἀκράτητης ἀσυμμετρίας, τὴν ὁποία ἄφησε κληρονομιά στους ἐπόμενους ὡς σταθερὴ ἀξία ἔκφρασης ποὺ δὲν κρύβεται. Μήπως ὁ τάφος του λανθάνει στὸ ΝΔ γωνιαῖο διαμέρισμα μὲ τὴν ἰδιόμορφη κάλυψη, ἡμικύλινδρος μπροστά, χαμηλὸς θόλος πίσω, καὶ μὲ τὸ μεγαλοπρεπὲς ζωγραφιστὸ ταφικὸ θωράκιο στὸν δυτικὸ τοῖχο (εἰκ. 10); Ἐναντι δηλαδὴ τῆς μεγάλης εἰκόνας τοῦ προστάτη ἁγίου Νικολάου (εἰκ. 11), στὰ πόδια τοῦ ὁποίου προσέρχεται δεόμενος ὁ μελαχρινὸς καὶ δασύτριχος μοναχός, ἂν ὄχι ὁ κτήτωρ, κά-

11

12

ποιος διάδοχός του ἢ δωρητής: *Θερμὸς προσιάτης γενοῦ μ[οι] ἱεράρχα ἐν τῇ φρικτῇ Θεοῦ τε παρουσίᾳ τὸν ἱστορήσαντα πόθῳ τὴν σὴν εἰκόνα εἰς δύο [...]*, καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ἀπόξεσις τῶν λέξεων, ἡ ἀφαίρεση τοῦ ὀνόματός του ἴσως, καὶ ἡ *damnatio memoriae* μὲ χαραγιές ποὺ διέγραψε βίαια ὄχι μόνον τὴν προσφορά καὶ τὴν παρουσία ἀλλὰ καὶ τὸν ἴδιο (εἰκ. 12).

Δὲν εἶναι μόνον ὁ 11ος, ὁ 12ος καὶ ὁ 13ος αἰ. ποὺ παρουσιάζουν ἰδιαιτερότητες στὸν Ἅγιο Νικόλαο τῆς Στέγης. Εἶναι καὶ ὁ 14ος, ὅταν ἡ βυζαντινὴ Νῆσος εἶχε περιέλθει γιὰ τὰ καλὰ στὴν ἐξουσία τῶν Λατίνων Λουζινιάν. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸ ἱερὸ βῆμα πολλῶν ἐκκλησιῶν εἰκονίζονται ἱεράρχες ποὺ διαβάζουν ἀπὸ εἰλητάρια, ἐπαναλαμβάνοντας ὡς ἡχώ, χωρία τῆς θείας λειτουργίας ποὺ τελεῖται. Ἐδῶ, ἕκατὸ χρόνια μετὰ τὴν κατασκευὴ τῆς στέγης, συμβαίνει μία ἀσυνήθης λεπτὴ καὶ τολμη-

10. Τομὴ κατὰ πλάτος ἔμπροσθεν τοῦ δυτικοῦ τοῖχου τοῦ κυρίως ναοῦ, πρὸς Δ (Τμήμα Ἀρχαιοτήτων Κύπρου)

11. Ὁ ἅγιος Νικόλαος, μετὰ τὸν καθαρισμό καὶ τὴ χρωματικὴ συμπλήρωση (Τμήμα Ἀρχαιοτήτων Κύπρου)

12. Ὁ δωρητής ἀπὸ τὴν παράσταση τοῦ ἁγίου Νικολάου, μετὰ τὸν καθαρισμό (Τμήμα Ἀρχαιοτήτων Κύπρου)

¹⁰ Γιὰ τὴ συντήρηση των τοιχογραφιῶν, βλ. Annual Report of the Department of Antiquities, Republic of Cyprus 1966, 7· 1968, 8· 1969, 8· 1970, 10· 1971, 9· 1972, 11· 1973, 14· 1974, 15· 1975, 13–14· 1981, 13–14· 1986, 17· 1987, 21· 1992, 19· 2007, 20–21.

13. Ἡ ἀψίδα (φωτ. συγγρ.)

14. Ἐσωτερικὸ (φωτ συγγρ.)

ρὴ ἀποκλειστικότητα, ὅπως παρατήρησε ἡ Χαρὰ Κωνσταντινίδη (εἰκ. 13)¹¹: στὰ εἰλητάρια τῶν ἱεραρχῶν ἀναγράφεται συγκεκριμένη στιγμή τῆς θείας λειτουργίας, ὅταν ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μετουσιώνονται σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ¹², *Καὶ ποιήσων τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα* στὸ βόρειο ἡμικόριο, *τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ* στὸ νότιο. Ἡ στιγμή τῆς μετατροπῆς, Κύριε, εἶναι ἄχρονη. Τὸ νὰ εἰκονισθεῖ ὅμως ὡς λόγος γραπτὸς κάνει τὸ ἄχρονο νὰ συμβαίνει *ἐς αἰεί*.

Αὐτὴ τὴ μυστικὴ καὶ ὑψηλὴ πνευματικὴ διαδικασία σύλληψης τοῦ ἀσύλληπτου ἔχω τὴ γνώμη ὅτι ἀποτυπώνει στὴν κορυφὴ τοῦ ἡμικυκλίου τῆς ἀψίδας, ἄνωθεν τῆς θυρίδας φωτὸς καὶ τῶν ἱε-

ραρχῶν, ἐν μέσῳ κυκλικῶν ἐμβλημάτων μὲ τὶς μορφὲς Κυπρίων ἀγίων, ὡς σφραγίδα κτητορικὴ, ὁ τέλειος περιστρεφόμενος δίσκος, ποῦ μοῦ φέρνει στὸν νοῦ τό, κατὰ τὸν Πλάτωνα (*Τίμαιος* 33b-d), σχῆμα τοῦ τέλειου ὄντος, «ἀγέραστου καὶ ἄφθαρτου, ποῦ ταιριάζει στὸν νοῦ καὶ στὴ σοφία», ὅπως τὸ περιγράφει ὁ Κώστας Κουρούδης¹³, σὲ σταθερὴ περιστροφή, δεξιόστροφη ἢ ἀριστερόστροφη ἀδιαφόρως καὶ ταυτοχρόνως, *κύκλω περιόντος ἐν τῇ αὐτῇ ἔδρα*, λέγει ὁ Πλάτων στὴν *Πολιτεία* (436d)¹⁴. Καὶ δίπλα, ὁ κτήτωρ, ἀπὸ τὸ κελλί, ὄρθιος, εἶχε τὸ πρόνομιο νὰ παρίσταται τοῦ θαύματος νυχθημερὸν καὶ πρῶτος νὰ μεταλαμβάνει τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

¹¹ Κωνσταντινίδη 2016, 142–144.

¹² Σεβαστοῦ Κυμινήτου τοῦ Τραπεζουντίου 1687, 76–85.

¹³ Κουρούδης 2019, 800–801.

¹⁴ Δίσκοι μικρότερης διαμέτρου ἐπαναλαμβάνονται πάνω ἀπὸ τὰ παράθυρα τοῦ τρούλλου, ἀνάμεσα στοὺς Προφήτες. Ἐπίσης, στὸν νάρθηκα τῆς Παναγίας Ἀσίνου περιγράφονται ὡς «whirling discs» καὶ «polished metal», συνδέονται μὲ νεοπλατωνικὲς ἀντιλήψεις καὶ ἐρμηνεύονται ὡς «cosmological symbols related to angels and mirroring the incarnate Logos» (Kalopissi-Verti 2012, 137–138).

Τί είναι λοιπόν αυτό που κατασκεύασε ο κτήτωρ και κληρονόμησε στους επόμενους; Έχω τη γνώμη ότι ο κτήτωρ του Ἁγίου Νικολάου τῆς Στέγης μὴ τηρώντας τοὺς κανόνες τῆς ἀκαδημαϊκῆς οἰκοδομικῆς συμμετρίας «ἔκτισε» στὴν πραγματικότητα ἓνα ἀσύμμετρο σπήλαιο (εἰκ. 14). Δὲν τὸ ἐλάξευσε μὲ τὰ χέρια, ὅπως ἔπραξαν πολλοὶ ἀναχωρητὲς στὴν Κύπρο¹⁵, π.χ. ὁ ἅγιος Νεόφυτος, ἀλλὰ τὸ ἔκτισε μὲ μαστόρους, καὶ ταυτίζοντας τὸ *κτίξεν* μὲ τὸ *λαξεύειν*, τοῦ ἔδωσε σχῆμα σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου ναοῦ, «κλυδωνισμένου», θά ἔλεγε ἡ Ζ. Ραστώ, «ἀπὸ πνευματικῆ ἔνταση καὶ ψυχικῆ ἔξαρση ἔχοντας κάτι τὸ ἐπικολυρικό στὴν ὄντοτήτά του»¹⁶. Ἀναιρώντας καθ' ὑπέρβαση τοὺς οἰκοδομικοὺς κανόνες, πὺ ὁ ἴδιος ὡς κτήτωρ ἐφάρμοσε, προσέδωσε στὴν ἀσύμμετρη κατασκευὴ πνευματικὴ συμμετρία ἰσορροπίας καὶ ἁρμονίας πὺ συνεχῶς μεταλλάσσεται σὰν ὄπτασία¹⁷. Μετέτρεψε τὸ ἄκτιστο σὲ κτιστὸ καὶ μὲ τὴν ὑπέρβαση μετέβη ἀπὸ τὸ κτιστὸ στὸ ἄκτιστο. Ἀσύμμετρα σύμμετρο καὶ ἁρμονικό, Κυρίες καὶ Κύριοι, δὲν εἶναι τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ; Δηλαδή ὁ κτήτωρ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Στέγης ἔκανε ὅ,τι καὶ ὁ βυζαντινὸς ἀγιογράφος: τὰ μάτια εἶναι μάτια,

ἡ μύτη εἶναι μύτη, τὰ χεῖλη εἶναι χεῖλη, ἀλλὰ ἡ σύνθεση τοὺς σὲ «ἓνα», δὲν παραπέμπει σὲ κάποιον γνωστὸ μας πρόσωπο ἀλλὰ κάνει ἀναγωγὴ καὶ μιμεῖται τὴν ὑπερβατικὴ *ὑπόστασιν* τοῦ ἀρχετύπου¹⁸. Ὅμοίως καὶ ὁ κτήτωρ ἐφαρμόζοντας καθ' ὑπέρβαση καὶ μὲ ἀσύμμετρία σπηλαίου τοὺς οἰκοδομικοὺς κανόνες ἔκτισε μὲ συμμετρία τὸ ἄκτιστο τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ καὶ ἐγκαταστάθηκε ἐντός¹⁹.

Καὶ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα μὲ τὸ ὁποῖο κλείνω τὴν ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ Ἁγίου Δεληβορριά μελέτη μου; Γιατί ἐδῶ; Γιατί τόλμησε στὴν ἀπομονωμένη ρεματιὰ τοῦ Καρκώτη; Στὴν Κύπρο τοῦ 11ου αἰ.; Καὶ κάνοντας τὴν τόλμη πράξη παρέσυρε στὴ μίμηση τοὺς ἐπόμενους. Τὴν ἀπάντηση ἔλαβα πρὸ ἐτῶν ἀπὸ ἑλληνομαθῆ Σῦρο στὸ Χαλέπι ὅταν ζήτησα νὰ ἐξηγήσει πῶς οἱ Ὁμεγιάδες, οἱ ἴδιοι πὺ ἔκτισαν τὴ σταθερότητα, τὴν κανονικότητα καὶ τὸ ἀμετακίνητο τοῦ Μεγάλου Τεμένους στὴ Δαμασκὸ, ἔκτισαν καὶ τὸ τζαμί στὴν Κόρδοβα μὲ τὶς δίτονες τοξοστοιχίες πὺ σὰν φοινικόδενδρα λικνίζονται ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τοῦ ἀνέμου; Ἡ ἀπάντηση πὺ πῆρα, καὶ θέλω νὰ πιστεύω ὅτι ἐφαρμόζεται στὸν Ἁγιο Νικόλαο τῆς Στέγης, ἦταν: «Διότι ἦσαν μακριὰ ἀπὸ τὴ Δαμασκὸ».

Τὸ κείμενο χωρὶς ὑποσημειώσεις καὶ σχέδια δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου «Ἀπόστολος Βαρνάβας» 81 (2020), 315-323.

¹⁵ Παπαγεωργίου 1999, 33-96.

¹⁶ Μπακιρτζῆς 2018, 292.

¹⁷ Ὁ Φιλίππου (2013, 298) διαπιστώνει ὅτι ἡ ἀσύμμετρία «δημιουργεῖ ἓνα πραγματικὰ μυστήριον καὶ παράξενο αἶσθημα».

¹⁸ Περισσότερα στὸ Μπακιρτζῆς 2003, 86-97.

¹⁹ Ποιὸς ὑπέδειξε στὸν κτήτορα τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Στέγης τὸν δρόμο τῆς ἀσύμμετρίας; Ὁ παλαιότερος ναός;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βοκοτόπουλος 1992

Π. Βοκοτόπουλος, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἰς τὴν Δυτικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἠπειρον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος ²(Θεσσαλονίκη 1992)

Kalopissi-Verti 2012

S. Kalopissi-Verti, The Murals of the Narthex. The Paintings of the Late Thirteenth and Fourteenth Centuries, στί: A. Weyl Carr – A. Nicolaïdès (ἐπιμ.), *Asinou Across Time. Studies in the Architecture and Murals of the Panagia Phorbiotissa Cyprus*, *Dumbarton Oaks Studies* 43 (Washington 2012) 115–208

Κουρούδης 2019

Κ. Κουρούδης, Κοσμολογικὰ σύμβολα στὴ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ. Στοιχεῖα ἐπίδρασης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας σὲ ψηφιδωτὰ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς ἐνδύτερης περιοχῆς τῆς Μεσογείου. Πρώτη προσέγγιση, στο: Γ' Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο «Βυζαντινὴ Μακεδονία», 14–15 Μαΐου 2016 Θεσσαλονίκη (Θεσσαλονίκη 2019) 795–820

Κωνσταντινίδη 2016

Χ. Κωνσταντινίδη, Ἀρχιερατικὰ συλλεῖτουργα σὲ ἐκκλησίες τῆς Κύπρου: ἡ ἀπεικόνιση καὶ ἡ σύλληψη τοῦ χρόνου. Πρακτικὰ Συνεδρίου «Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ Χάλκης. Θεολογία καὶ σύγχρονος κόσμος», *Εἰκονοστάσιον* 7, 2016, 142–144

Μιχελῆς 1990

Π. Μιχελῆς, Αἰσθητικὴ θεώρηση τῆς βυζαντινῆς τέχνης ³(Ἀθήνα 1990)

Μπακιρτζῆς 2003

Χ. Μπακιρτζῆς (ἐπιμ.), Ἅγιος Νικόλαος Ὁρφανός. Οἱ τοιχογραφίες (Ἀθήνα 2003)

Μπακιρτζῆς 2018

Χ. Μπακιρτζῆς, Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσεια: δύο ζωγραφικὲς ἀπεικονίσεις, στί: Χρυσῆ Ρογιᾶ, Ἀφιερωματικὸς τόμος στὸν ἡγούμενο Χρυσορρογιατίσσης Διονύσιο γιὰ τὰ σαράντα χρόνια ἡγουμενίας του, *Εἰκονοστάσιον* 10, 2018, 284–295

Μπούρας – Μπούρα 2002

Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ἡ Ἑλλαδικὴ ναοδομία κατὰ τὸν 12ο αἰῶνα (Ἀθήνα 2002)

Papageorghiou 1982

A. Papageorghiou, The Narthex of the Churches of the Middle Byzantine Period in Cyprus, στί: L. Hadermann-Misguish – G. Raepsaet – G. Cambier (ἐπιμ.), *Rayonnement grec. Hommages à Charles Delvoye* (Bruxelles 1982) 437–448

Papageorghiou 1985

A. Papageorghiou, L'architecture de la periode byzantine à Chypre, στί: XXXII Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina. Seminario internazionale di studi su «Cipro e il Mediterraneo orientale» (Ravenna 1985) 325–335

Παπαγεωργίου 1999

Ἀθ. Παπαγεωργίου, Λαξευτὰ ἀσκητήρια καὶ μοναστήρια τῆς Κύπρου, Ἐπετηρίδα Κέντρου Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου 4, 1999, 33–96

Σεβαστοῦ Κυμνίτου τοῦ Τραπεζουντίου 1687

Σεβαστοῦ Κυμνίτου τοῦ Τραπεζουντίου, *Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας*, ἔκδοση Κωνσταντίνου Ἰω. Δάλκου, (Ἱερὰ Μητρόπολις Δράμας 2020)

Στυλιανοῦ – Στυλιανοῦ 1946

Α. Στυλιανοῦ – Ι. Στυλιανοῦ, Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Στέγης παρὰ τὴν Κακοπετριάν, *Κυπριακαὶ Σπουδαί Γ'*, 1946, 95–196

Stylianou – Stylianou 1997

A. Stylianou – J. Stylianou, *The Painted Churches of Cyprus* ²(Nicosia 1997)

Ταμπακάκη 2019

Π. Ταμπακάκη (ἐπιμ.), Κύπρος. Γυναικεῖα φωνὴ καὶ μνήμη στὸ ἔργο τῆς Νίκης Μαραγκοῦ (Ἀθήνα 2019)

Φιλίππου 2013

Α. Φιλίππου, Ἡ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Κύπρου μέσα ἀπὸ σχέδια καὶ ὑδατογραφίες τοῦ ἀρχιτέκτονα Ἀνδρέα Φιλίππου (Λευκωσία 2013)

1. Ο κεντρικός λόφος
της αρχαίας Ελεύθερας
(Πρινές) (©Αρχειό Καθηγητή
Ν. Χρ. Σταμπολίδη)

1

